

СВЕТ СРЕДЊОВЕКОВНИХ УТВРЂЕЊА, ГРАДОВА И МАНАСТИРА

Омаж Марку Појовићу

The Medieval World of Fortresses, Towns and Monasteries. *Homage to Marko Popović*

Књига је штампана средствима
Града Београда и Министарства просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије
и уз подршку Завода за заштиту споменика
културе града Београда.

This publication is funded by
the City of Belgrade and the Ministry of Education,
Science and Technological Development of
the Republic of Serbia, and supported by
the Belgrade City Institute for the Protection
of Cultural Monuments.

На корици:

Турци освајају Београд 1521,
Отелијусов бакрорез из 1602. године
(М. Поповић, *Београдска тврђава*,
Београд 2006, сл. 5)

On the Cover:

Turkish capture of Belgrade in 1521,
engraving by Otelius, published 1602
(М. Popović, *The Fortress of Belgrade*,
Belgrade 2006, fig. 5)

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Посебна издања број 74

DADOV
Omladinsko pozorište

СВЕТ СРЕДЊОВЕКОВНИХ УТВРЂЕЊА,
ГРАДОВА И МАНАСТИРА

Омаж Марку Појовићу

The Medieval World of Fortresses, Towns and Monasteries. *Homage to Marko Popović*

УРЕДНИЦИ

Вујадин Иванишевић

Весна Бикић

Иван Бугарски

Београд 2021.

Садржај / Contents

- 10 Омаж Марку Поповићу
14 *Homage to Marko Popović*
- 18 Библиографија Марка Поповића
Bibliography of Marko Popović
- 35 Sauro Gelichi, *Jumping on the Dunes: Venice and the Myth of Origin*
Сауро Ђелики, *Скакање по динама: Венеција и мит о њеном пореклу*
Sauro Gelichi, *Saltando sulle dune: Venezia e il Mito delle Origini*
- 47 Момчило Спремић, *Граг Кућиник*
Momčilo Spremić, *Castrum Kupinik*
- 59 Десанка Ковачевић Којић, *Српско злато у Венецији 1429–1439.*
Desanka Kovačević-Kojić, *Serbian Gold in Venice (1429–1439)*
- 69 Срђан Катић, *Исламски верски објекти у Смедеревској тврђави у првим годинама османске власти*
Srđan Katić, *Islamic Religious Buildings from the First Years of Ottoman Rule at Smederevo Fortress*
- 81 Miroslava Mirković, *Prostorno razgraničenje: vojska i grad u Singidunumu i Viminacijumu*
Miroslava Mirković, *Spatial Division between the Military and Civil Realms in Singidunum and Viminacium*
- 97 Ivana Popović, Bojan Popović, *Late Roman Structural Element Construction in Medieval Sacred Structures in the Area of Sirmium Imperial Palace*
Ивана Поповић, Бојан Поповић, *Касноантички трајевински елементи у средњовековним сакралним објектима на простору палатинског комплекса у Сирмијуму*
- 117 Vujadin Ivanišević, *New Finds of “Slavic” Bow Fibulae Class I C from Northern Illyricum*
Вујадин Иванишевић, *Нови налази „словенских” фибула групе I C из Северне Илрика*

- 143 Иван Бугарски, *Гроб коња из Виминацијума и коџа облика шрске*
Ivan Bugarski, *A Horse Grave from Viminacium and Reed-Shaped Spearheads*
- 157 Timotej Knific, *Iron Fittings of Early Medieval Knife Sheaths: Evidence from Slovenia*
Тимотеј Книфиц, *Раносредњовековни њвоздени окови канија ножева из Словеније*
Timotej Knific, *Železni okovi zgodnjesrednjeveških nožnic za nože z najdišč v Sloveniji*
- 179 Смиља Марјановић-Душанић, *Замишљени и стварни простори српској средњег века:*
скица за истраживање ритуала
Smilja Marjanović-Dušanić, *Historicising Space in Medieval Serbia: Towards Exploring Rituals*
- 199 Миклош Такач, *Византијски и италиовизантијски утицаји*
на црквену архитектуру Угарске краљевине у 11. и 12. веку
Miklós Takács, *Byzantine and Italo-Byzantine Influences on Sacral Architecture*
in the Hungarian Kingdom in the 11th and 12th Centuries
Takács Miklós, *Bizánci és italo bizánci hatások a Magyar Királyság 11–12. századi egyházi építészetében*
- 223 Бранислав Тодић, *Цркве Светиој Јована у Студеници и Светиој Николе у Ушћу*
Branislav Todić, *The Church of St John in Studenica and the Church St Nicholas in Ušće*
- 237 Светлана Пејић, *Пећине у сакралном простору манастира Градац*
Svetlana Pejić, *Caves in the Sacral Space of Gradac Monastery*
- 251 Смиљка Габелић, *Релефни украс јужног портала Леснова.*
Прилој византијској архитектонској пластици 14. века
Smiljka Gabelić, *Relief Decoration of the Southern Portal of Lesnovo.*
A Contribution to the Byzantine Architectural Sculpture of the 14th Century

- 273 Branislav Cvetković, *Pectoral Cross from the Tersatto Reliquary in Prism of Chronology: The Branković Dynasty, Relics of Neomartyrs, and Despot Vuk*
Бранислав Цветковић, *Надгрудни крст са Трсајској реликвијара у светлу хронологије: династија Бранковића, мошти новомученика и деспој Вук*
- 287 Весна Бикић, *Керамичке целине и друштвени контексти у раном средњем веку – осврт на примере из српске археологије*
Vesna Bikić, *Pottery Assemblages and Social Contexts in the Early Middle Ages*
– *Examples from Serbian Archaeology*
- 309 Милица Радишић, *Археолошки показатељи веза између словенских култура српској Подунавља и Велике Моравске*
Milica Radišić, *Archaeological Indications of Contacts between the Slavic Cultures of the Serbian Danube Region and Great Moravia*
- 329 Наташа Миладиновић-Радмилевић, *Појава анкилозирајућеј спондилијитиса, њенова етиологија и могућности лечења у средњем веку*
Nataša Miladinović-Radmilović, *The Appearance of Ankylosing Spondylitis, its Aetiology and the Possibility of Treatment in the Middle Ages*
- 347 Немања Марковић, Јелена Булатовић, *Археозоолошке одлике средњовековној привређивања на примерима Тврђаве Рас, манастира Свугенице и Рудника*
Nemanja Marković, Jelena Bulatović, *Archaeozoological Aspects of Medieval Subsistence in the Fortress of Ras, Studenica Monastery and Rudnik*

Фотографија: Архива *Политике*
Photo: *Politika* Archive

Изрека каже: „Човек снује, а Бој одлучује”. Тако је и са књигом **Свети средњовековних утврђења, градова и манастира** – намера уредништва и жеља приложника била је да она буде зборник радова у част Марка Поповића. Уз велико поштовање према његовим доприносима у сазнавању средњовековне прошлости Србије и очувању националне културне наслеђа, зборник је такође требало да покаже, како стручној јавности тако и самом Поповићу, а на начин уобичајен у научном свету, да његово дело представља истинску инспирацију истраживачима различитих дисциплина и генерација. Нажалости, пред крај рада на уобличавању публикације зашле нас је шужна вест о његовом одласку.

Овом књигом одајемо почаст великом археологу, колеги и пријатељу Марку Поповићу.

*The saying goes that man proposes, but God disposes, and it has proved to be true for the book **The World of Medieval Fortresses, Cities and Monasteries**. Its editors and contributors intended it as a festschrift to honour Marko Popović. With great appreciation for his many contributions to unravelling the medieval past of Serbia and preserving the national cultural heritage, it was also meant to show, to specialised publics and Marko Popović himself, in the form common in the academic world, how truly inspiring his exhaustive work has been to researchers from different disciplines and generations. To our deep regret, the sad news of his passing came just as this collection of essays was being put into final form.*

With this book, we pay homage to the great archaeologist, colleague and friend Marko Popović.

Омаж Марку Поповићу

У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА АРХЕОЛОГИЈА ДОЖИВЉАВА ПРЕПОРОД НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ, у некадашњој Југославији, па самим тим и у Србији. Након обимних ископавања у оквиру значајног пројекта изградње хидроелектране Ћердап, археолошка истраживања настављена су, између осталог, опсежним програмима заштите и очувања средњовековног културног наслеђа, од којих поједини трају практично до наших дана. Комплексни археолошки пројекти захтевали су људе „од формата” – истовремено добре организаторе ископавања и научно акрибичне истраживаче. Оба та знамена, али и много више од њих, била су садржана у личности археолога Марка Поповића. Дуже од педесет година он је био доминантна фигура српске археологије средњег века, са изузетно вредним резултатима на захтевном пољу изучавања, заштите и промоције културног наслеђа.

* * *

Марко Поповић је рођен 1944. године у Ужицу, а школовао се у Београду. На Филозофском факултету у Београду дипломирао је 1966. године, магистрирао 1971, а докторирао 1980. Професионалну каријеру започиње 1968. године у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, за који остаје везан током целе своје каријере, како учешћем у реализацији низа конзерваторско-рестаураторских пројеката на Београдској тврђави, тако и уређивањем његовог гласила *Наслеђе*, чији је и покретач. У Археолошки институт долази 1976. године и у њему остаје све до одласка у пензију 2011. године. Поред тога што је руководио бројним истраживачким пројектима, годинама је водио и научну политику те куће у својству председника Научног већа. Пензионисање није означило крај његове каријере. Многе велике послове урадио је у претходној деценији, при чему можемо истаћи импресивне резултате истраживања и конзервације Новог Брда, тим пре што су се ти радови одвијали у сложенем политичком амбијенту.

Научно усмерење Марка Поповића на археологију пуног и позног средњег века исказано је већ на самом почетку његовог професионалног ангажмана, где је с једнаком пажњом приступао истраживањима и фортификација и сакралних комплекса. Ипак, његов највећи, неисцрпан научни изазов било је проучавање утврђења и система одбране у српским земљама средњег века и на почетку новог доба – са Београдском тврђавом у средишту пажње. Био је један од оснивача и дугогодишњи руководилац Научноистраживачког центра за Београдску тврђаву при Археолошком институту, где је прикупљена огромна грађа и организована датотека старих планова и фотографија, као и документације археолошких истраживања и покретних археолошких налаза, која се односи не само на тврђаву већ и на историјско подручје града Београда.

Изузетан допринос остварио је у изучавању средњовековних утврђења Београда – од времена градње византијског кастела у 12. веку, доградње у време цара Душана и, нарочито, градитељске делатности деспота Стефана Лазаревића која осликава веома значајну етапу развоја српске средњовековне војне архитектуре. Проучавањем развоја фортификација и урбаног језгра Београда у каснијем периоду, између 16. и 18. века, подстакао је развој нововековне археологије у Србији, која је послужила као узор земљама у окружењу. Уз то, дотакао се и проблематике античког Сингидунума, с посебним освртом на преостале материјалне трагове у савременој урбаној матрици, при чему је покренуо и уређивао тематску едицију зборника радова *Сингидунум*, у којој су до сада изашла четири тома.

Више од двадесет година посветио је Марко Поповић истраживањима на подручју Рашке, Новог Пазара и Сјенице – централне области средњовековне Србије. У средишту његове пажње био је комплекс на Градини изнад Пазаришта – Трговишта, који је након укупних сазнања до којих се дошло препознат као Тврђава Рас – знаменито седиште првих Немањића. У наставку изучавања кључних проблема наше националне прошлости посветио се систематским истраживањима Градине у Врсеницама, на рубу Сјеничког поља. Ту је, осим остатака античког и палеовизантијског утврђења, откривен раносредњовековни културни хоризонт са веома значајним траговима утврђивања из 9. века и материјалном културом из времена уобличавања Србије. Резултате тих радова објавио је у детаљним, узорно састављеним монографијама. Обиман пратећи програм теренских рекогносцирања у читавој тој области, приликом којих је откривено више десетина а истражено преко двадесет касноантичких и рановизантијских утврђења, донео је сасвим ново виђење граничног подручја долине Рашке и Пештерске висоравни у доба сутона антике и у раном средњем веку, што је снажно утицало и на развој рановизантијске археологије код нас. У том кључу би требало споменути и истраживања утврде Светиње, по свој прилици Виминокиона 6. века.

Велики део опуса Марка Поповића обухвата проучавање фортификација и настанка урбаних насеобина – градова у српским земљама средњег века. Истраживањима тих проблема он је приступао темељно, повезујући исходе сопствених археолошких истраживања, анализе изворне историјске грађе и резултата ранијих истраживача, што се може видети у публикацијама о Ужичком граду, Магличу и најновијој о Новом Брду. Комплексност утврђених градова у вези је и с питањима која се тичу владарских и властеоских боравишта, њиховог просторног распореда и структуре. Компаративном анализом расположивих података о боравку првих Немањића у области Расе и сазнања о познијим дворовима крај ишчезлог језера на Косову и, доцније, у градовима Београду и Смедереву, успоставио је моделе резиденција средњовековних српских владара.

Други велики тематски круг у научном раду Марка Поповића чине истраживања сакралних комплекса – како манастирских целина тако и појединачних црквених здања. На основу резултата археолошких истраживања, његова проучавања била су усмерена на анализу и тумачење физичких структура, то јест архитектонских остатака објеката у манастирским комплексима и њихове функције у оквиру целине. Још као млад истраживач, крајем шездесетих година прошлог века, открио је и обелоданио црквене комплексе у Панику код Билеће и Св. Петра код Требиња, да би током свог радног века заокружио истраживања средњовековне Митрополије у Београду, Куманице на Лиму, цркве Св. Николе у Станичењу, катедрале града Новог Брда и Шудикове у Будимлји. Обавио је систематска археолошка истраживања комплекса манастира Студенице, која су омогућила целовит увид не само у настанак и развој тог знаменитог светилишта него и

у поједине аспекте живота његове монашке заједнице током средњег века. У склопу проучавања сакралне архитектуре истакли бисмо и његово бављење ктиторским гробовима. Уводна реч је кратка да би објединила све токове плодотворне научне мисли Марка Поповића, па стога овде само спомињемо да је оставио трага и на пољу сигилографије, а нарочито хералдике.

Важно је, међутим, нагласити да је Марко Поповић био археолог изузетно широке ерудиције и великог талента. Захваљујући томе он је утирао нове путеве научне спознаје, превазилазећи конвенционалне оквири чисто археолошке методологије. Уз беспрекорну теренску документацију, на којој је инсистирао, то се односи, с једне стране, на умешно коришћење старе картографске грађе у истраживањима, а, с друге, на архитектонске анализе за које је имао нарочитог дара. Разумевање архитектонског простора и „читање“, често скромних, теренских остатака здања, уз минуциозан стратиграфски приступ истраживањима, обезбедили су читав низ препознатљивих аксонометријских реконструкција којима обилују његове публикације. Веома образован и у сфери историје уметности, још за потребе свог магистарског рада извео је пионирску компаративну анализу археолошких налаза и њихових представа на фрескама у средњовековним црквама. Та веза ће нарочито добити на значају током деценија истраживања српске сакралне архитектуре. Интердисциплинарни приступ Марка Поповића подразумевао је и коришћење аерофотографија, израду стереофотограметријских планова великог формата и организовање геофизичких истраживања на Београдској тврђави још пре распада Југославије, када су такви екскурси представљали праву реткост у нашој археологији. Вреди истаћи и то да је подстакао рана археозоолошка истраживања налаза из Тврђаве Рас. Ипак се по добрим последицама истиче његов кључни утицај на увођење у праксу препознатљивог система обраде и изучавања археолошке керамике што се већ деценијама спроводи у Научноистраживачком центру за Београдску тврђаву.

Посебан значај археолошке делатности Марка Поповића јесте у томе што је своја истраживања по правилу крунисао садржајним публикацијама, често монографијама. Иако је већину радова написао самостално, није се либио коауторстава, у духу правог руководиоца, свесног потребе за тимским радом и интердисциплинарни приступом. Импазантна библиографија, одштампана у овом зборнику, упутиће заинтересованог читаоца на још много детаља његове плодне активности.

У својој пола столећа дугој каријери обављао је различите стручне и друштвене функције. Био је председник Српског археолошког друштва (1987–1990), председник Управног одбора Завода за заштиту споменика културе града Београда (до 2010) и председник Комисије за споменике од изузетног значаја и српска културна добра у иностранству при Министарству културе (2008–2013). Главни је уредник часописа *Наслеђе* и едиције *Синџидунум*, уредник је *Зборника Народног музеја* и члан редакције часописа *Саопштења*. Запажен допринос дао је као члан редакција *Новойазарској зборника* (1982–2007), *Старица* (1997–2016) и посебних издања Археолошког института. Био је члан Одбора за историју Босне и Херцеговине САНУ.

За свој научни рад и укупан ангажман на очувању и презентацији српског културног наслеђа стекао је угледна признања. Добио је три пута Октобарску награду града Београда: 1974, 1976. (колективна) и 1983. године. Добитник је и Априлске награде града Београда 2005. године (са В. Бикић), затим награде града Ужица „С. Пенезић – Крцун“ 1989. године и Награде града Новог Пазара 1985. године. У фебруару 2018. одликован је орденом Круне I степена, године 2019. уручена му је Велика повеља града Ужица, а у фебруару 2020. одликован је Сретењским орденом III степена за нарочите заслуге у области културе.

* * *

Марко Поповић словио је за посвећеног, енергичног и ауторитативног археолога, а његов захтеван карактер надалеко је познат. Војничка дисциплина и штедљивост ресурса, нарочито изражени у току теренских истраживања, а многим незамисливи како у оном а још више у овом времену, често су мамили осмехе његових сарадника. Сарадња с њим представљала је изазов свакојаке врсте, али у коначници резултат је увек био утемељен и неспоран. Неспорна је и његова несебична помоћ коју је пружао колегама у свакој ситуацији и под свим условима. С великим поносом и захвалношћу можемо да истакнемо да је Марко Поповић створио препознатљиву школу у оквиру Археолошког института. Доста рано у каријери постао је синоним за српску средњовековну археологију и узор многим колегама и у земљи и у окружењу, а то је – због широког знања, изузетне мотивације, ефикасности и изванредног истраживачког дара – остао и до данас.

Зборником који посвећујемо успомени на Марка Поповића одајемо почаст његовој непресушној истраживачкој радозналости.

Уредници

Homage to Marko Popović

THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY SAW A REVIVAL OF ARCHAEOLOGY IN THE WESTERN Balkans, the former Yugoslavia, and thus in Serbia. Large-scale rescue excavations ahead of the construction of the Djerdap hydroelectric power plant were followed by other archaeological projects, including extensive and, in some cases, still ongoing programmes of medieval cultural heritage protection and preservation. Complex archaeological projects required persons of high calibre, combining the qualities of a competent excavation leader and a scrupulous scholar. The archaeologist Marko Popović was both, and much more. For more than fifty years he was a dominant figure in Serbian medieval archaeology with exceptional achievements in the demanding area of the study, protection and promotion of cultural heritage.

* * *

Marko Popović was born in Užice in 1944 and educated in Belgrade, graduating from the Faculty of Philosophy in 1966, taking his master's degree in 1971 and his PhD in 1980. His professional career began in 1968 when he joined the Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, remaining tied to it ever since through participating in a number of conservation-restoration projects for the Belgrade Fortress and as the initiator and editor of its journal *Nasledje/Heritage*. In 1976 he joined the Institute of Archaeology in Belgrade and remained its member until his retirement in 2011, directing a number of the Institute's research projects and steering its research policy in his capacity as chairman of its Scholarly Council. But retirement was by no means the end of his working days. During the past decade he accomplished much important work, notably the project of the excavation and conservation of Novo Brdo, all the more impressive for its results because it was carried out in complicated political circumstances.

Marko Popović had been focused on the archaeology of the Central and Late Middle Ages from the very beginning of his career, dividing his research attention equally between fortifications and religious complexes. But what remained his biggest and inexhaustible challenge was the study of military architecture and defence systems in the Serbian lands in the medieval and early modern periods – with the Belgrade Fortress at its centre. He was one of the founders and long-standing director of the Institute of Archaeology's Research Centre for the Belgrade Fortress, which has accumulated vast documentation and set up a database of old plans and photographs concerning not only the Fortress but also the whole historic area of Belgrade. He made an exceptional contribution to the study of Belgrade's medieval fortifications – from the twelfth-century Byzantine castellum and the additions built under Emperor Stefan Dušan to, especially, the fifteenth-century building activity of Despot

Stefan Lazarević which marks a particularly important stage in the development of medieval Serbian military architecture. His research on the development of the defences and urban core of Belgrade in a later period, between the sixteenth and eighteenth centuries, encouraged the development of the archaeology of the modern era in Serbia, setting a model followed in neighbouring countries. His research interests included the period of Roman Singidunum as well, focusing especially on its surviving traces in the contemporary urban fabric. He initiated and edited a collective series on the subject, *Singidunum*, consisting of four volumes to date.

Marko Popović devoted more than twenty years of research to the region of Raška, Novi Pazar and Sjenica – the core area of medieval Serbia. His focus was on the complex at Gradina above Pazarište (Trgovište), now identified as the Ras Fortress, the illustrious seat of the first rulers of the Nemanjić dynasty. Continuing his research on important issues of the national past, he embarked on the systematic excavation of the site of Gradina in Vrsenice, at the edge of Sjeničko Polje. Apart from the remains of a Roman and Early Byzantine fortress, the site yielded an early-medieval cultural horizon with significant vestiges of ninth-century fortification and the material culture from the period of the crystallisation of a Serbian polity. These excavations produced an exemplary monographic study. An extensive project of field survey of the whole area, which discovered several dozen and investigated more than twenty late-antique forts produced a very different picture of the border area of the Raška Valley and Pešter Plateau in the period of the decline of late antiquity and in the Early Middle Ages, strongly influencing the development of Early Byzantine archaeology in Serbia. To be mentioned in the same context is the excavation of the fort on the site of Svetinja, most likely identifiable as sixth-century Viminakion.

A good part of Marko Popović's work was concerned with the study of fortifications and the genesis of fortified urban settlements in the medieval Serbian lands. His approach was always thorough, drawing on the results of his own archaeological investigations, rigorous scrutiny of surviving written sources and the work of earlier researchers, as can be seen from the books on the fortresses/castles of Užice, Maglič, and the latest, Novo Brdo. The issue of fortified urban settlements is closely tied to the issue of royal and aristocratic residences, including their layout and structure. Based on a comparative analysis of the available information about the early Nemanjić rulers residing in the Ras area and the discoveries about the later royal residences by a now-vanished lake in Kosovo and, later still, in the cities of Belgrade and Smederevo, he established the patterns of medieval Serbian rulers' residences.

Another important set of topics addressed by Marko Popović concerned sacral complexes, both monastic enclosures and individual church buildings. Basing his research on the archaeological evidence, he focused on the analysis and interpretation of physical structures, i.e., structural remains, within monastic complexes and their original function. Even as a young archaeologist, in the late 1960s, Marko Popović discovered and draw attention to the sacral complexes in Panik near Bileća and St Peter's near Trebinje, wrapping up in the course of his career the exploration of the medieval complex of the metropolitan church in Belgrade, Kumanica on the Lim, the church of St Nicholas in Staničenje, the cathedral of the city of Novo Brdo and Šudikova in Budimlja. His systematic archaeological investigation of the monastery of Studenica has made it possible to create a comprehensive picture of the origin and development of this illustrious religious house, and of some aspects of the everyday life of the monastic community in the Middle Ages. His work on religious architecture also included topics such as the tombs of the founders of churches or monasteries. This short introductory text cannot possibly

cover all areas of Marko Popović's wide-ranging scholarly work, but it should be noted that he also made a contribution in the field of sigillography and, especially, heraldry.

Owing to his exceptionally broad erudition and archaeological talent Marko Popović was able to open new avenues of research, going beyond the boundaries of conventional archaeological method. Apart from impeccably kept excavation records, on which he always insisted, this involved the competent use of historic cartographic sources, and the analysis of structural remains, which was one of his fortes. His understanding of architectural space and skilful reading of frequently meagre structural remains, combined with a meticulous stratigraphic approach, resulted in many axonometric reconstructions typically enriching his texts. Comprehensively knowledgeable about art history as well, even his master's thesis offered a pioneering comparative analysis of archaeological remains and their visual representations in frescoes in medieval churches, establishing a link that would prove its importance particularly in the flourishing decades of the study of medieval Serbian religious architecture. Marko Popović's interdisciplinary approach involved the use of aerial photography, large-format stereophotogrammetric plans and geophysical surveys in the Belgrade Fortress area even before the disintegration of Yugoslavia, when such techniques were still a rarity in the country's archaeology. It should also be noted that he gave impetus to early archaeozoological studies of the finds from the Ras Fortress. But the part of his legacy that stands out for its beneficial impact is that he was instrumental in introducing the distinctive system of processing and studying archaeological pottery that has for decades now been standard practice at the Research Centre for the Belgrade Fortress.

A particularly important aspect of Marko Popović's archaeological work was that he as a rule crowned his research by publication, frequently in the form of insightful monographs. Although the sole author in most cases, he was never ill-disposed towards co-authorship, being aware, as a true leader, of the necessity of teamwork and interdisciplinarity. His impressive bibliography, provided in this volume, will introduce the interested reader to his fruitful archaeological work in more detail.

In his fifty-year-long career Marko Popović held various professional and social positions. He served as president of the Serbian Archaeological Society (1987–1990), president of the Managing Board of the Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade (until 2010) and chaired the Ministry of Culture's Committee on Monuments of Outstanding Importance and Serbian Cultural Assets Abroad (2008–2013). At the time of death, he was editor-in-chief of the journal *Heritage* and the *Singidunum* series, editor of the annual of the National Museum in Belgrade, *Zbornik Narodnog Muzeja*, member of the editorial board of the journal *Saopštenja/Communications*, and member of the Committee on the History of Bosnia and Herzegovina of the Serbian Academy of Sciences and Arts. He also made a considerable contribution in his capacity as member of the editorial board of the journals *Novopazarski Zbornik* (1982–2007) and *Starinar* (1997–2016), and of the Monographs series of the Institute of Archaeology.

His scholarly work and overall achievement in the preservation and presentation of the Serbian cultural heritage earned him prestigious awards. He was a three-time recipient of the October Award of the City of Belgrade: 1974, 1976 (collective) and 1983; of the 2005 April Award of the City of Belgrade (with Vesna Bikić); of the 1989 S. Penezić Krcun Award of the City of Užice; and the 1985 Award of the City of Novi Pazar. In February 2018 he was awarded the Order of the Crown 1st Class, and in 2019 the Order of Sretenje 3rd Class for Distinguished Contributions in Culture.

* * *

Marko Popović was reputed to be a dedicated, energetic and authoritative archaeologist, and his demanding nature preceded him. Unconceivable to many in earlier times and even more so today, his iron work discipline and careful management of resources, which could best be seen during fieldwork, often brought a smile to the faces of his colleagues. Working with him was a challenge in many ways but, at the end of the day, the results were always there, well founded and indisputable. And he generously shared his knowledge and assisted his colleagues in all situations and under all circumstances. It is with great pride and gratitude that we can say that Marko Popović created a recognisable school within the Institute of Archaeology. Quite early in his career he became a synonym for Serbian medieval archaeology, and a role model for many colleagues both in the country and in the region. And he remained one by virtue of his broad knowledge, exceptional motivation, efficiency and outstanding research talent.

With this volume dedicated to Marko Popović we pay homage to his insatiable spirit of inquiry.

Editors

Pectoral Cross from the Tersatto Reliquary in Prism of Chronology: The Branković Dynasty, Relics of Neomartyrs, and Despot Vuk

Branislav CVETKOVIĆ

Regional Museum Jagodina

The relics and reliquaries have only during the last twenty years received their proper place in modern scholarship.¹ One of the most lavish reliquaries that has survived from the Middle Ages is kept at the Franciscan Monastery museum in Tersatto, Croatia (fig. 1a).² Although a description of the reliquary appears as early as 1648 in *Historia Tersattana* by Frano Glavinich, the abbot of the Tersatto monastery, it has since been referred to only on rare occasions, despite its complexity and uniqueness.³

Consequently, this seldom studied item has only recently been given appropriate attention.⁴ Notwithstanding there is no information on when and how this late 15th century reliquary entered the Tersatto treasury, the captions on three revetments reveal that

¹ For surveys, research studies and exhibition catalogues on Christian relics and reliquaries East and West, see A. Angenendt, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1997; É. Bozóky, A.-M. Helvetius (éd.), *Les Reliques. Objets, cultes, symboles*, Turnhout 1999; А. М. Лидов (ред.), *Реликвии в Византии и в древней Руси. Письменные источники*, Москва 2006; Д. Поповић, *Пог окриљем светљости. Култи светљих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006; M. Bagnoli, H. A. Klein, C. G. Mann, J. Robinson (eds), *Treasures of Heaven: Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe*, Baltimore 2011; C. Hahn, *Strange Beauty: Issues in the Making and Meaning of Reliquaries*, University Park 2012; J. Robinson, L. de Beerwith, A. Harnden (eds), *Matter of Faith. An Interdisciplinary Study of Relics and Relic Veneration in the Medieval Period*, London 2014; C. Hahn, H. A. Klein (eds), *Saints and Sacred Matter. The Cult of Relics in Byzantium and Beyond*, Washington D. C. 2015; Д. Поповић, *Ризница сјасења. Култи реликвија и српских светљих у средњовековној Србији*, Београд – Нови Сад 2018.

² For the monastery, see R. Matejčić, *Crkva Gospe Trsatske i Franjevački samostan*, Rijeka 1991.

³ F. Glavinich, *Historia Tersattana. Raccolta dalle antiche, e moderne historie, annali, e traditioni*, Udine 1648, 47; Idem, *Historia Tersattana*, prev. D. Klen, Rijeka 1989, 120.

⁴ For comments and a full list of previous bibliographies, see Б. Цветковић, *Реликвијар десјошнице Барбаре Франкојан Бранковић. Прилози проучавању*, Зборник Музеја примењене уметности 8 (2012) 23–24, 33–35.

Fig. 1. Tersatto Reliquary

(a – photograph by D. Krizmanić;
b – schematic image by Đ. Filipović)

Сл. 1. Трсатски реликвијар

(a – фотографија: Д. Кризманић;
b – схематски приказ: Ђ. Филиповић)

it once belonged to Despotissa Barbara Frankopan (?–1508),⁵ the wife of Despot Vuk Grgurević Branković (ca 1438–1485), who was one of the last Serbian titular despots, and a prominent warlord and baron of the Hungarian king Matthias Corvinus.⁶

According to data and a drawing provided by F. Glavinić, the reliquary, with its height of 70 cm, was originally composed of forty separate parts with variously framed relics, and three enkolpia decorated with pearls, and precious and semiprecious stones, all embedded in a symbolic branch 43 cm wide, made of sil-

ver gilt tubes and covered with representations of thorns, leaves and flowers. Our basic research dealt with the technical, stylistic, and palaeographic issues distinguishing relic frames with late Byzantine and Western features and establishing the relative chronology of constituent pieces of the whole.⁷ Not only was the original handle already missing by the time of Glavinić, but in a later period five of the relic covers and a tiny cross from top of the reliquary were also lost. The present stand itself comprises two distinct parts, the lower one being on its inside dated to 1576,

⁵ For despotissa Barbara, see M. Šerčer, *Žene Frankopanke*, Modruški zbornik 4–5 (2011) 21–81; M. Karbić, *Položaj pripadnica visokog plemstva u hrvatskim zemljama. Primjer Barbare Frankapan*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 30 (2012) 145–153.

⁶ For scarce sources on despot Vuk, see С. Ђирковић, *О деспоишу Вуку Гргуревићу*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 6 (1970) 281–290; D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4 (1975) 5–47; К. Митровић, *Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина (1458–1465)*, Браничевски гласник 2 (2003) 19–33; A. Krstić, “Which Realm Will You Opt For?” – *The Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century*, in: *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, eds S. Rudić, S. Aslantaş, Belgrade 2017, 129–159. Also cf. А. Ивић, *Историја Срба у Војводини. Од најстаријих времена до оснивања јојиско-јоморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 20–28; С. Ђирковић, *Посјивизантијски деспоиши*, Зборник радова Византолошког института XXXVIII (1999–2000) 395–406; М. Спремић, *Српски деспоиши у Срему*, у: *Срем кроз векове. Слојеви културе Фрушке горе и Срема*, ур. М. Матицки, Београд – Беочин 2007, 45–73. On various folk legends and myths featuring despot Vuk “the Fiery Dragon”, see Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспоиш Вук – мит, историја, ђесма*, Нови Сад 2002.

⁷ Б. Цветковић, *Реликвијар деспоишице*, 24–33; for issues of late Byzantine minor art and influences from the West, see J. Durand, *Innovations gothiques dans l’orfèvrerie byzantine sous les Paléologues*, *Dumbarton Oaks Papers* 58 (2004) 333–354.

while the reliquary now consists of twenty-nine framed relics of luxuriously executed enkolpion and panagiaron, and a small pectoral cross. Analysis of the incised inscriptions on the revetments reveals that the captions were done by five different hands, one of which is in Medieval Greek, while the other thirty-seven are in Medieval Slavonic with variegated traits of Central Serbian and Western, i.e. Dalmatian or Bosnian, dialects.⁸

Though generally it resembles a Roman Catholic monstrance, the unique structure and complex content of the reliquary have no analogies in comparative material.⁹ Therefore, on the basis of the close proximity of the symbolic branch to some Central European and Hungarian artefacts, and especially due to the existence of relics claimed in their captions to be of the Roman Catholic Saints Clara, Ursula, and Apollonia, recent research has unnecessarily complicated some basic issues. In this respect, it has been argued that the reliquary was originally intended for the Franciscans, given the branch frame the relics are inserted into may symbolise the Jesse Tree.¹⁰ That these hypotheses are unconvincing and far-fetched is obvious, firstly because the reliquary contains relics of predominantly New Testament saints, which is contrary to the Old Testament structure of the Jesse Tree, and secondly, much more importantly, the complex and varied technical and palaeographic features of the relic frames manifestly display their chronological diversity, which means the sheathed relics were assembled over a long period, only to be grouped into the branches later (fig. 1b).¹¹

Furthermore, it has been claimed that the reliquary as a whole belongs to the “Western artistic circle” and that the panagiaron was originally produced for an unknown Orthodox priest,¹² despite data in the inscribed text on it clearly stressing it had been made for Despotissa Barbara Frankopan.¹³ One should note that the revetments on all of the relics are mounted only on one side, enabling touching and kissing of the relics, which is the Eastern Orthodox method of relic veneration.¹⁴ This is the basic reason why the connection of the reliquary as a whole exclusively with the West is not corroborated, by its very structure.

Before analyzing what the chronological layout of the reliquary may further reveal about its complex content and historical background, it would be necessary to point out the elementary constituents provided in the schematic diagram (fig. 1b). The revetments marked green in the scheme are the work of a Western educated craftsman, also the author of the branches, while the others marked yellow, blue, purple, and red are made by four goldsmiths who follow Byzantine patterns, with characteristic notched tubular frames and filigree trim on the edges.¹⁵ The mounts executed in the Western style with captions featuring the *ikavica* dialect, typical for some regions of Dalmatia, Bosnia, and Slavonia, refer to the relics of Saint Philip, Saint Apostle Andrew (fig. 8.1), Saint Mary Magdalene, Saint Ursula, Saints Cosmas and Damian, Saint Pelagia, Saint Bartholomew (fig. 5.1), Saint Clara, Saint Stephen the Protomartyr, Saint Andrew Stratelates, Saint Apollonia,

⁸ Б. Цветковић, *Реликвијар гесџоџице*, 31–32.

⁹ For general issues and the place of the Tersatto reliquary in scholarship, see B. Cvetković, C. Hahn, *Imperial Aspirations: Relics and Reliquaries of the Byzantine Periphery*, *Convivium* II/1 (2015) 197–199.

¹⁰ Cf. A. Koprčina, *Barbara Frankapan i zlatarske narudžbe oko 1500. godine*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 37 (2013) 61–72.

¹¹ On this and other issues, see Б. Цветковић, *Трсаџски реликвијар: њорекло сџрукџуре*, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VI*, ур. Г. Јовановић, Деспотовац 2015, 175–198; For iconography of the Jesse Tree, see St. Gouloulis, *Ρίζα Ιεσσαί: Ο σύνθετος εικονογραφικός τύπος (13ος–18ος αι.). Γένεση, ερμηνεία και εξέλιξη ενός δυναστικού μύθου*, Thessaloniki 2007 (with full bibliography).

¹² Cf. A. Koprčina, *Relikvijar Barbare Frankapan*, u: *Nastanak zapadnohrvatske franjevačke pokrajine Bosne-Hrvatske prije 500 godina*, ur. F. E. Hoško, Rijeka 2015, 113–134.

¹³ On various issues of the panagiaron and the two different captions on it, see Б. Цветковић, *Панаџијар гесџоџице Барбаре Франкопан*, *Зорграф* 42 (2018) 119–137.

¹⁴ Cf. R. Rückert, *Zur Form der byzantinischen Reliquiare*, *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst* VIII (1957) 7–36; C. W. Solt, *Byzantine and Gothic Reliquaries*, *Byzantinoslavica* 45 (1984) 212–216; Ch. L. Diedrichs, *Vom Glauben zum Sehen. Die Sichtbarkeit der Reliquie im Reliquiar: ein Beitrag zur Geschichte des Sehens*, Berlin 2001; G. Toussaint, *Die Sichtbarkeit des Gebeins im Reliquiar – eine Folge der Plünderung Konstantinopels?*, in: *Reliquiare im Mittelalter*, Hrsg. B. Reudenbach, G. Toussaint, Berlin 2005, 89–106; Eadem, *Kreuz und Knochen. Reliquien zur Zeit der Kreuzzüge*, Berlin 2011, 162–177; C. Hahn, *Strange Beauty*, s. v. visibility; touching.

¹⁵ Б. Цветковић, *Реликвијар гесџоџице*, 31–32.

Saint John Chrysostom (fig. 8.4), Saint Ignatius Theophorus (fig. 8.2), Saint Thyrsus, Saint Demetrius, Saint Theodora, Saint George, Saint Theodore Stratelates, Saint Daniel the Prophet, Saint Procopius, and Saint

Theodore Tero, as well as the four mounts on the pectoral cross (fig. 6.1) with the relics of Saint Ignatius, Saint Mary Magdalene, Saint Anastasia (fig. 8.3) and Saint Procopius. The list also includes the now mis-

Fig. 2. Relics revetments of St Arethas (1), St Jacob Alphaeus (2), St Jacob the Persian (3) and St Gregorius the Theologian (4)

(photographs by B. Cvetković; image post-production by Đ. Filipović)

Сл. 2. Окови реликвијара св. Арете (1), св. Јакова Алфејевог (2), св. Јакова Персијанца (3) и св. Григорија Богослова (4)

(фотографије: Б. Цветковић; графичка обрада: Ђ. Филиповић)

Fig. 3. Relics revetments of St Theodore Tero (1) and St Stephen the Younger (2, 3)

(photographs by B. Cvetković; image post-production by Đ. Filipović)

Сл. 3. Окови реликвијара св. Теодора Тирона (1) и св. Стефана Новог (2, 3)

(фотографије: Б. Цветковић; графичка обрада: Ђ. Филиповић)

sing relics of Saints Matthew, Peter, and Michael, the frame of the Burning Bush, of an unknown saint, and a caption on the edge of the panagiaron.¹⁶

That the oldest revetments on the Tersatto reliquary, marked yellow in the scheme (fig. 1b), are identified with the frames of Saint Arethas (fig. 2.1), Saint Jacob Alphaeus (fig. 2.2), Saint Jacob the Persian (fig. 2.3), and Saint Gregory the Theologian (fig. 2.4) is a conclusion corroborated by the palaeographic features of the incised script and the characteristic technical traits such as tiny notched tubes and filigree trim on the edges.¹⁷ These revetments have numerous analogies both in Byzantine and Balkan jewellery and small reliquaries.¹⁸ Regarding the script, there are similar captions on some 14th century finger rings.¹⁹ However, the closest parallel for the Cyrillic inscriptions on these units, with small, fine lettering executed in a regular, solid manner, can be found on the tiny sheathed relic in the treasury of the Vatopaidi Monastery, with an almost identical Medieval Serbian caption, dated to the 14th century.²⁰ Traces of wear, such as scratches on the gilt surfaces and a tear, on the broken triangular teeth on the edges, reveal that these revetments had been used for a long time prior to becoming parts of the reliquary. It is, therefore, obvious that these relics belong

to members of an older generation of the Serbian royal dynasty of Branković, later inherited by their descendents.²¹ Consequently, the units with captions mentioning Despotissa Barbara must be dated before 1485, the year of her husband's death, after which she no longer bore that title.²²

However, there are more revetments on the reliquary that can be dated much earlier than the ones sheathed during the period of Despotissa Barbara. The manner of incision and form of the script on the frames, marked purple in the scheme (fig. 1b), for the relics of Saint Theodore Tero (fig. 3.1) and of Saint Stephen the Younger (fig. 3.2 and 3.3) are typical of well known late 14th century items.²³ These captions are characterised by irregular lettering displaying the *horror vacui* style of organising text. However, although similar to the one on the cup plaque of *čelnik* Hrebekljan, known from early 15th century sources,²⁴ direct parallels for these inscriptions exist in captions from the small reliquary of Saint James the Persian in Vatopaidi,²⁵ and from the wings of the Chilandari diptych of Helena Mrnjavčević, both dated to the 1360s.²⁶ The similarities of these two Athonite items with the Tersatto frames described above are so close that it is possible that all were fashioned by the same goldsmith.

¹⁶ Ibid, 31, br. 1–5, 8–9, 11, 13, 18–19, 22–29, 33–38, 40; Also, for this craftsman, see Б. Цветковић, *Трсајски реликвијар*, 178–179, 184.

¹⁷ Б. Цветковић, *Реликвијар десјојице*, 31, бр. 6–7, 31, 39.

¹⁸ For some examples, see К. Тотев, *Назрудна икона с изображенија на Георги-воин и Христос Пантократор*, в: *Laurea in honorem Margaritae Vaklinova*, Vol. 2, red. B. Petrunova, A. Aladžov, E. Vasileva, Sofia 2009, 305–309; V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe*, Beograd 2010, 51, 53, sl. 23, 27/3–5; A. Bosselmann-Ruickbie, *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts. Untersuchungen zum metallenen dekorativen Körperschmuck der mittelbyzantinischen Zeit anhand datierter Funde aus Griechenland und Bulgarien*, Wiesbaden 2011, 397, T. 137.

¹⁹ For these rings, see Д. Милошевић, *Накит од XII до XV века из збирке Народној музеја*, Београд 1990, 82, 97–99, 119–120, бр. 82, 115–116, 162.

²⁰ For the image, see B. Pitarakis, *Oval Enkolpion*, in: *The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Enkolpia*, eds Y. Ikonomaki-Papadopoulou, B. Pitarakis, K. Loverdou-Tsigarida, Vatopaidi Mount Athos 2001, 144–145, no. 52.

²¹ For this last dynasty of medieval Serbia, see М. Спремић, *Десјој Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

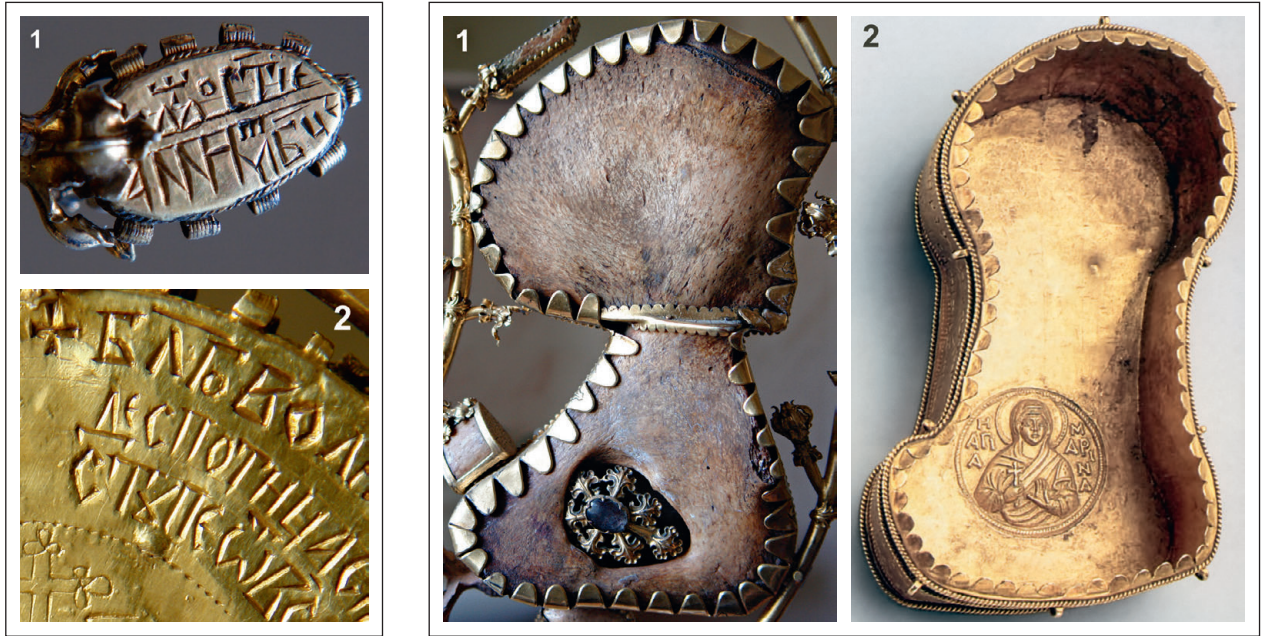
²² For historical sources on Barbara after the demise of despot Vuk, see М. Karbić, *Položaj pripadnica visokog plemstva*, 147–153.

²³ Б. Цветковић, *Реликвијар десјојице*, 31, бр. 20, 32.

²⁴ For this rare specimen, see Г. Тошић, *Манастир Манастирак – ирлој проучавању*, у: *Манастир Каленић. У сусрет шестој стогодишњици*, ур. Ј. Калић, Београд – Крагујевац 2009, 149, 151–153.

²⁵ Y. Ikonomaki-Papadopoulou, *Reliquary Enkolpion*, in: *The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Enkolpia*, eds Y. Ikonomaki-Papadopoulou, B. Pitarakis, K. Loverdou-Tsigarida, Vatopaidi Mount Athos 2001, 142–143, no. 51.

²⁶ K. Loverdou-Tsigaridas, *Enkolpion-Diptych of Queen Helen*, in: *Treasures of Mount Athos*, Thessaloniki 1997, 349–351, cat. no. 9.25; M. Vassilaki, *Female Piety, Devotion and Patronage: Maria Angelina Doukaina Palaiologina of Ioannina and Helena Uglješa of Serres*, dans: *Donation et donateurs dans le monde byzantin*, éd. J.-M. Spieser, E. Yota, Paris 2012, 221–234, 226; B. Bjeličić-Miletkov, *An icon as a prayer, a poem as an icon: the personal devotion of a fourteenth century poetess*, MA dissertation, Athens, Georgia 2006, passim, fig. 1.

Fig. 4. Relic revetment of St Anne (1) and detail of the panagiaron (2)

(photographs by B. Cvetković; image post-production by Đ. Filipović)

Сл. 4. Оков реликвијара св. Ане (1) и детаљ панагијара (2)

(фотографије: Б. Цветковић; графичка обрада: Ђ. Филиповић)

Fig. 5. Relic revetment of St Bartholomew (1), Reliquary of St Marina, Museo Correr, Venezia (2)

(1 – photograph by B. Cvetković; 2 – after: J. Folda, *Reliquary of Saint Marina*, 496–497, no. 332.

Image post-production by Đ. Filipović)

Сл. 5. Оков реликвијара св. Вартоломеја (1), реликвијар св. Марине, Музеј Корер, Венеција (2)

(1 – фотографија: Б. Цветковић; 2 – према: J. Folda, *Reliquary of Saint Marina*, 496–497, no. 332.

Графичка обрада: Ђ. Филиповић)

The third master who also follows late Byzantine tradition is the author of the tiny relic frame of Saint Anne (fig. 4.1) and of the long circular inscription incised on the back of the panagiaron (fig. 4.2), marked blue in the scheme (fig. 1b).²⁷ Since the script displays Resava orthography, the author of these captions must have belonged to the circle of craftsmen who emigrated with Vuk Grgurević from the Serbian motherland, after the Ottomans had conquered the country. The beauty of these inscriptions, with their characteristic abbreviations and varied forms and formats of letters,

also have analogies in finds in Serbia proper, such as a finger ring of Duke Vladislav.²⁸

The almost pristine state of preservation of all the relic revetments on the Tersatto reliquary provides data for resolving the much discussed issue of the visibility of Eastern and Western items.²⁹ It is the very setting of relics in metal frames that enables full visible contact for the faithful, as well as being able to touch and kiss them, which is characteristic of the Eastern method of relic veneration, while in the West the relics would have been covered with glass or crystal lids. In that

²⁷ Б. Цветковић, *Реликвијар десјојице*, 31, бр. 5, 15; Исти, *Панагијар десјојице*, 121–123, бр. 2.

²⁸ Б. Радојковић, *Накић код Срба од XII до краја XVIII века*, Београд 1969, 191–192, сл. 129; Д. Милошевић, *Накић*, 140, бр. 213.

²⁹ Cf. n. 14.

respect, the Tersatto reliquary offers valuable evidence for an appropriate appreciation of the well-known late Byzantine reliquary of Saint Marina, now in the Correr Museum in Venice.³⁰ From earlier publications of the Correr piece,³¹ to the later ones,³² and on to relatively recent studies,³³ it has always been argued that the now empty reliquary of an unusual form must have originally had a covering lid of either glass or crystal.

However, a comparison of the relic frame of Saint Bartholomew from the Tersatto reliquary (fig. 5.1) with the similarly shaped St. Marina's reliquary (fig. 5.2) appears to disable the hypothesis that the latter may have had any cover at all. The triangular toothed holders on the edges on the frame of Saint Bartholomew support the pelvis bone itself, as with all the other mounts on the Tersatto reliquary, which means the Correr reliquary also had its relic open to the faithful, as typical East Christian reliquaries do.

One more part of the Tersatto reliquary predates its formation. This is a small pectoral cross (6.3 x 5.8 x 0.8 cm) made of red agate or jasper (fig. 6.1),³⁴ which, as such, has parallels with well known items produced in Medieval Russia,³⁵ though similar pieces can also be found in some Western collections.³⁶ The way its polygonal form was cut from pristine stone is almost identical to examples that are kept in numbers in the treasuries of Athonite monasteries, such as the cross of red stone with dark veins from Vatopaidi, dated to the 12th century,³⁷ or the pectoral cross from the State Museum in Veliko Trnovo in Bulgaria, dated to the 12–13th century (fig. 6.2).³⁸ It must originally have been worn around a neck before it became part of the reliquary. This cross was subsequently equipped with octagonal metal frames on all four arms serving as containers for tiny relic fragments, each one marked with captions indicating the respective names of Saints Ignatius, Anastasia, Mary Magdalene, and Procopius.³⁹

³⁰ For the full discussion on this matter, see B. Cvetković, *Dazzling Intricacy: East and West in the Tersatto Reliquary*, dans : *Byzance et ses voisins, XIIIe–XVe siècle: art, identité, pouvoir* (Balkans, Occident, Empire ottoman, Arabes), éd. E. Yota, Paris (forthcoming), with complete survey of previous scholarship on the Correr reliquary of Saint Marina.

³¹ M. Ch. Ross, G. Downey, *A Reliquary of St. Marina*, *Byzantinoslavica* XXIII/1 (1962) 41–44, fig. 1–7 = Idem, *A Reliquary of St. Marina at the Correr*, *Bollettino dei Musei Civici Veneziani* 7/3–4 (1962) 3–28, fig. 21–26; J. Lafontaine-Dosogne, *Reliquaire de Sainte Marina*, dans: *Splendeur de Byzance*, éd. J. Lafontaine-Dosogne, Bruxelles 1982, 155, no. O. 22.

³² A. Guillou, *Recueil des inscriptions grecques médiévales d'Italie*, Rome 1996, 82–84, no. 79, Pl. 75–77; J. Folda, *Reliquary of Saint Marina*, in: *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A. D. 843–1261*, eds H. C. Evans, W. C. Wixom, New York 1997, 496–497, no. 332; C. Hahn, *The Voices of the Saints: Speaking Reliquaries*, *Gesta* 36/1 (1997) 26, n. 41; J. Durand, *À propos des reliques du monastère du Prodrome de Pétra à Constantinople. La relique de saint Christophe de l'ancien trésor de la cathédrale de Cambrai*, *Cahiers archéologiques* 46 (1998) 153–155, fig. 6.

³³ G. Foukaneli, *Reliquary of Saint Marina*, in: *Egeria. Mediterranean Medieval Places of Pilgrimage*, eds M. Kazakou, V. Skoulas, Athens 2008, 286–287, no. 76; F. D'Aiuto, *Appendice: Dodecasillabi sul reliquiario della mano di s. Marina al Museo Correr, Venezia*, *Nea Rhome* 4 (2007) 432–439, fig. 3–4; A. Rhoby, *Byzantinische Epigramme auf Ikonen und Objekten der Kleinkunst*, Wien 2010, 252–256, 508–509, Nr. Me81, 47–51; Idem, *Interactive Inscriptions: Byzantine Works of Art and Their Beholders*, in: *Spatial Icons. Performativity in Byzantium and Medieval Russia*, ed A. Lidov, Moscow 2011, 320–321, fig. 3; H. A. Klein, *Reliquary of St. Marina*, in: *Treasures of Heaven*, 91, no. 50; W. R. Larson, "Do You Inquire About These Things?" *Text, Relic and the Power of St. Marina*, *Medieval Perspectives* 27 (2012) 173–181; C. Hahn, *Strange Beauty*, 269, n. 13.

³⁴ Б. Цветковић, *Реликвијар десјојшице*, 31, бр. 33–36.

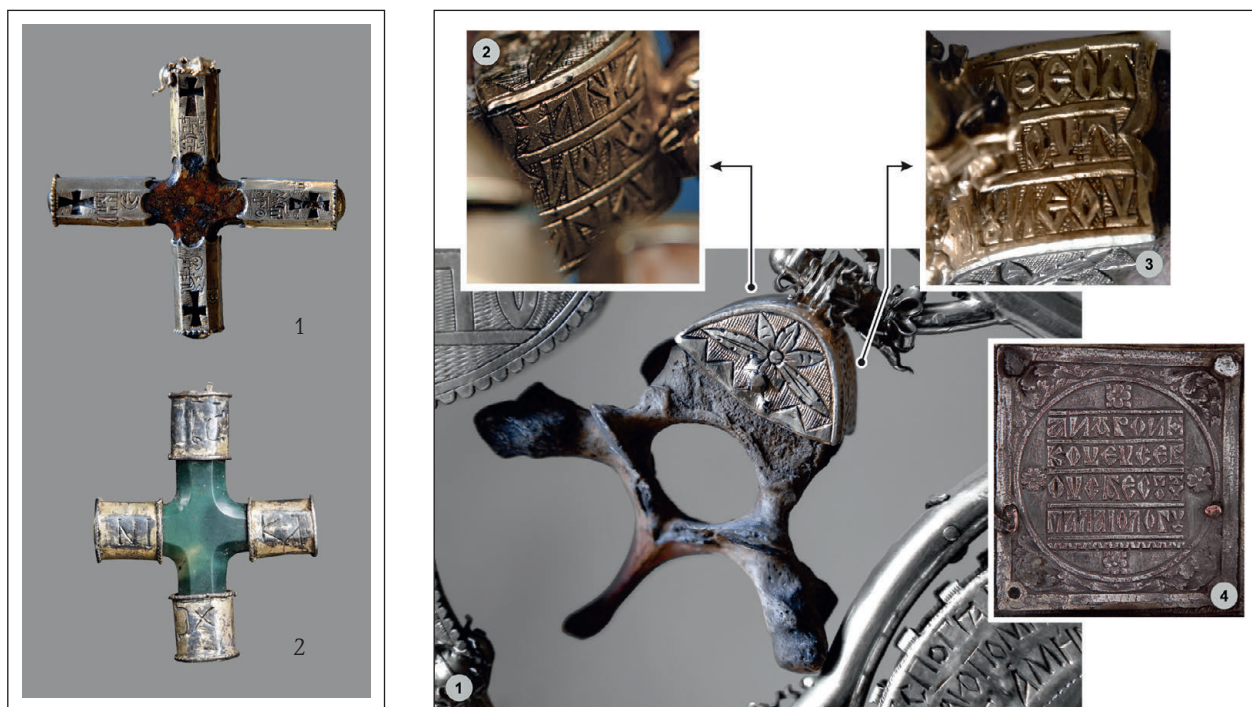
³⁵ Cf. Т. В. Николаева, *Древнерусская мелкая пластика из камня XI–XVI веков*, Москва 1983, обр. 4–5, 8; А. Е. Мусин, *Паломничество и особенности «перенесения сакрального» в христианской Европе*, в: *Новые Иерусалимы. Иеротопия и иконография сакральных пространств*, ред. А. М. Лидов, Москва 2009, 221–255; J. Durand, D. Giovannoni, I. Rapti, R. Clavien (éd.), *Sainte Russie. L'art russe des origines à Pierre le Grand*, Paris 2010, 153–154, 206–207; I. A. Sterligova, *Byzantine Works Made of Precious Materials in the History of the Russian State*, in: *Byzantine Antiquities: Works of Art from the Fourth to Fifteenth Centuries in the Collection of the Moscow Kremlin Museums*, ed. I. A. Sterligova, Moscow 2013, 264–276, nos 57–69.

³⁶ Cf. C. Di Fabio, *Croce-stauroteca*, in: *Mandylion. Intorno al Sacro Volto da Bisanzio a Genova*, a cura di G. Wolf, C. Bozzo Dufour, A. R. Calderoni Masetti, Genova – Milano 2004, 260–263.

³⁷ Y. Ikonomaki-Papadopoulou, *Pectoral Cross*, in: *The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Enkolpia*, eds Y. Ikonomaki-Papadopoulou, B. Pitarakis, K. Loverdou-Tsigarida, Vatopaidi Mount Athos 2001, 48.

³⁸ L. Doncheva-Petkova, *Cross in Diaspora*, in: *The Treasures of Christian Art in Bulgaria*, ed V. Pace, Sofia 2001, no. 41.

³⁹ For one of a number of analogies, see Е. А. Моршакова, *Крест наперсный с мощами святого великомученика Прокопия и других святых*, в: *Христианские реликвии в Московском Кремле*, ред. А. М. Лидов, Москва 2000, 123–125, no. 31.

Fig. 6. Pectoral Cross, Tersatto (1); Pectoral cross, Regional History Museum, Veliko Turnovo (2)

(1 – photograph by B. Cvetković; 2 – photograph by K. Totev. Image post-production by Đ. Filipović)

Сл. 6. Напрсни крст из Трсата (1); напрсни крст, Регионални историјски музеј, Велико Трново (2)

(1 – фотографија: Б. Цветковић; 2 – фотографија: К. Тотев. Графичка обрада: Ђ. Филиповић)

Fig. 7. Relic revetment of St Theodore the Younger (1, 2, 3); Plaque of despot Andronikos Palaiologos (4)

(1, 2, 3 – photographs by B. Cvetković; 4 – photograph by V. Voutsas. Image post-production by Đ. Filipović)

Сл. 7. Оков реликвијара св. Теодора Новог (1, 2, 3); плочица деспота Андроника Палеолога (4)

(1, 2, 3 – фотографије: Б. Цветковић; 4 – фотографија: В. Воутсас. Графичка обрада: Ђ. Филиповић)

Although the frames are the work of a Western educated craftsman, the very material of the cross as well as its original function having direct parallels in the East may be another piece of evidence for the provenance of older segments of the Tersatto reliquary. The frames with the Western features point to the complex history of the reliquary and indicate that the craftsman, educated in the Hungarian goldsmith tradition, was engaged to frame the pectoral cross before its incorporation into the branches. Since the origin of the

cross is Eastern, as dozens of analogies show, it may be argued that this item might have belonged to either Despot Vuk or to some of his ancestors, bearing in mind the early dating of parallels as well as the importance of pectoral crosses and the fragments of the Holy Cross for the political theory of the Byzantine and Balkan rulers.⁴⁰

The shape of the relic frames with Byzantine features strongly resembles mounted relics that, in 1354, were sold in Constantinople by the imperial house of

⁴⁰ For selected literature on this well studied phenomenon, see H. A. Klein, *Byzanz, der Westen und das wahre Kreuz. Die Geschichte einer Reliquie und ihrer künstlerischen Fassung in Byzanz und im Abendland*, Wiesbaden 2004; Д. Поповић, *Реликвије Часној крста у средњовековној Србији*, у: Константин Велики у византијској и српској традицији, ур. Љ. Максимовић, Београд 2014, 99–121.

Kantakouzenoi and that are now in Siena.⁴¹ This is especially telling regarding the only relic with a Greek inscription on the Tersatto reliquary, marked red in the scheme (fig. 1b).⁴² This mounted piece appears to be a relic of Saint Theodore the Younger (fig. 7.1, 7.2 and 7.3), the prominent new Christian martyr, born in Adrianople. In 1344/45, as a child, he was taken prisoner by the Ottomans and, as a captive, had to become a Muslim, but later he attempted to revoke it and in ca 1360 was burnt at the stake.⁴³ This small reliquary strongly resonates both due to the identity of this new martyr and the formal proximity to the reliquaries sold by the Kantakouzenoi. One is free to assume that the sheathed relics of Saint Theodore the Younger may have circulated by the end of the 14th century and that at least one reached the Serbian royal house of Branković, related by blood to the Byzantine dynasty of Kantakouzenoi. That the Thessalonican provenance of specifically this mounted relic of Saint Theodore the Younger from the Tersatto reliquary is more than probable is due to the almost identical script on its frame and on the inscribed plaque of Despot Andronicus Palaiologus, governor of Thessaloniki (1408–1423), applied to the well known icon of Saints Peter and Paul, now in the Vatopaidi treasury (fig. 7.4).⁴⁴ The

chronological and stylistic matching of the two captions is beyond simple fortuity and, therefore, it may be strongly argued that both were made by the very same engraver.

The mounted relic of Saint Theodore the Younger is far from being the only one from the category of neomartyrs in the Tersatto reliquary. Although it was lost long ago, there are good photographic documents along with the description made by Glavinić that the reliquary originally also contained a “relic of Saint Michael”.⁴⁵ The only martyr with this name was the neomartyr Saint Michael, who was persecuted in Egyptian Alexandria during the rule of the Byzantine Emperor Andronicus II Palaiologus.⁴⁶ What is crucial in this respect is that a similar tiny relic of the same saint exists among the relic fragments on the huge triptych reliquary in the Monastery Rila, in Bulgaria, attributed to the patronage of Mara Branković,⁴⁷ a prominent member of the last Serbian royal dynasty.⁴⁸

However, it is the neomartyr relics in the Tersatto reliquary that shed light not only on the historical background of its formation, but also on the special function the collection of relics must have had for their owners.⁴⁹ The prominent position of the small pectoral cross and of the large enkolpion with the relic of

⁴¹ Cf. P. Hetherington, *A purchase of Byzantine relics and reliquaries in fourteenth-century Venice*, in: P. Hetherington, *Enamels, Crowns, Relics and Icons: Studies on Luxury Arts in Byzantium*, Ashgate 2008, 1–38.

⁴² Б. Цветковић, *Реликвијар гесџоџице*, 31, бр. 14, сл. 5. Here the saint was erroneously identified as Saint Theodore the Sanctified, disciple of St Pachomius the Great, cf. *Ibid.*, 27, n. 18.

⁴³ F. G. Holweck, *A Biographical Dictionary of the Saints with a General Introduction on Hagiology*, London 1924, 959; F. Halkin, *Bulletin des publications hagiographiques*, *Analecta Bollandiana* LXXI/1 (1953) 234–235; N. Οικονομίδης, *Ακολουθία του αγίου Θεοδώρου του Νέου*, *Νέον Αθηναίον* 1 (1955) 205–221; F. Halkin, *Theodorus iunior*, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Tome III. Supplément, Appendices et Tables, Bruxelles 1957, 74, no. 2431; R. Janin, *Teodoro il Giovane*, in: *Bibliotheca Sanctorum* XII, Roma 1969, col. 251–252; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*. 4. Faszikel, ed. E. Trapp, Wien 1980, 42, no. 7423 (s.v. Θεόδωρος); M. Ritter, *Memorial of the holy martyr Theodore the Younger*, in: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*. Volume 5 (1350–1500), eds D. Thomas, A. Mallett, Leiden – Boston 2013, 145–146.

⁴⁴ Cf. *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση, ιστορία, τέχνη* I, *Αγιον Ορος* 1996, 51–52, fig. 431–432; J. Durand, *Precious Metal Icon Revetments*, in: *Byzantium. Faith and Power (1261/1557)*, ed. H. C. Evans, New York 2004, 248, 250, 600, fig. 8/10.

⁴⁵ For all the data on this relic frame, see Б. Цветковић, *Реликвијар гесџоџице*, 29, with bibliographical references.

⁴⁶ J. Pahlitzsch, *Eis ton neon martyra Michael*, in: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, Volume 4 (1200–1350), eds D. Thomas, A. Mallett, Leiden – Boston 2012, 810–814.

⁴⁷ For this relic, see E. Бакалова, *Рилската чудотворна икона-реликвијар, Константинопол и Мара Бранкович*, в: *България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация*, ред. В. Гюзелев, А. Милтенова, Р. Грозданова, София 2005, 202, 206.

⁴⁸ Cf. M. St. Popović, *Mara Branković: eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15. Jahrhundert*, Mainz 2010.

⁴⁹ This was firstly raised in B. Цветковић, *Between Power and Demise: Reliquary of Barbara Frankopan Branković*, in: *Dumbarton Oaks Research Library and Collection. 75th Anniversary. Annual Report 2015–2016*, Washington D.C. 2017, 47–48. The relics of Saints Andrew, George, and Demetrius, according to captions, may also refer not to Apostle and the two Megalomartyrs, but to the less known neomartyrs of the 14th and 15th Centuries, which is the issue that is still the matter of research.

Fig. 8. Relics revetments of St Apostle Andrew (1), St Ignatius Theophoros (2), St Anastasia (3) and St John Chrysostome (4), Seal of Despot Vuk, 1475 (5)

(1–4 – photographs by B. Cvetković; 5 – photograph: Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest)

Сл. 8. Окови реликвијара св. Апостола Андреја (1), св. Игњатија Богоносца (2), св. Анастасије (3) и св. Јована Златоустог (4), печат деспота Вука, 1475 (5)

(1–4 – фотографије: Б. Цветковић; 5 – фотографија: Мађарски државни архив, Будимпешта)

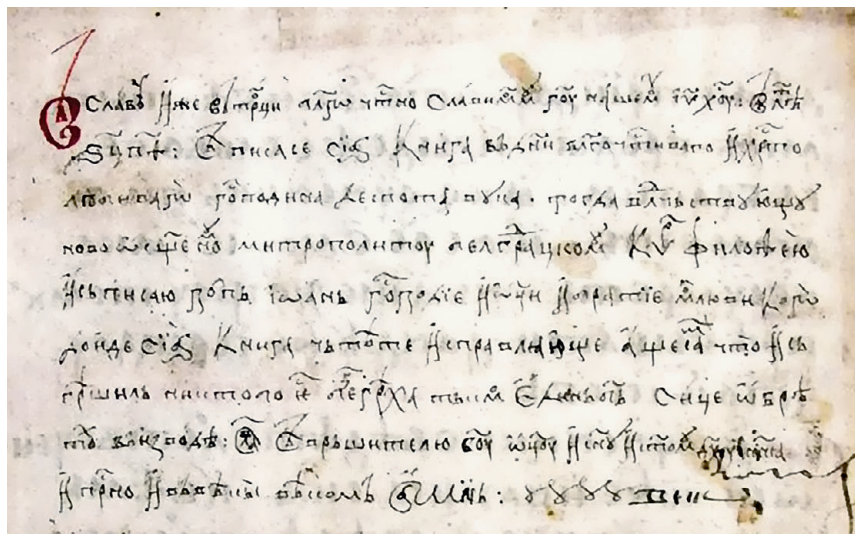
Saint Theodore Tero, being set in the very center of the reliquary, along with the frequency of the saintly relics bearing the name of Theodore, further strengthen the conclusion that a significant part of the relic collection originated from earlier branches of the Branković dynasty, given that one of its forbears was Theodore Kantakouzenos, father of Despotissa Eirene Branković and grandson of Emperor John VI Kantakouzenos.⁵⁰ In that respect, the personality of Despot

Vuk emerges through the misty, complicated content of the reliquary. Taking into account the significance of the neomartyrs as an ecclesiastical, social, and political phenomenon of the late Middle Ages,⁵¹ it could be surmised that the very content of the relic collection must have been ideologically relevant for their owners, who faced decades of waging war with the Ottomans and the waves of conversion of their subjects to Islam.⁵² Therefore, this valuable assembly

⁵⁰ Б. Цветковић, *Реликвијар деспо̀вице*, 32.

⁵¹ For the neomartyrs, see S. Sallaville, *Pour un répertoire des néo-saints d'église orientale*, *Byzantion* 20 (1950) 223–237; E. A. Zachariadou, *The Neomartyr's Message*, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 8 (1990/1991) 51–63; Eadem, *Βιοί νεότερων αγίων: η επαγρύπνηση για το ποίμνιο*, in: *Οι Ηρώες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι Νέοι Αγίοι, 8ος–16ος αιώνας*, ed. E. Κουντούρα–Γαλάκη, Αθήνα 2004, 215–225; A.-M. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium (1204–1453)*, in: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, ed. S. Efthymiades, Farnham – Burlington, VT 2011, 173–195; J. Pahlitzsch, *Byzantine Saints in Turkish Captivity in 14th Century Anatolia*, in: *Union in separation. Diasporic Groups and Identities in the Eastern Mediterranean (1100–1800)*, eds G. Christ, F.-J. Morche, R. Zaugg, W. Kaiser, S. Burkhardt, A. D. Beihammer, Rome 2015, 219–228.

⁵² Cf. E. Radushev, *The Spread of Islam in the Ottoman Balkans: Revisiting Bulliets' Method on Religious Conversion*, *Oriental Archive* 78 (2010) 363–384; A. Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans. Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life 1670–1730*, Leiden – Boston 2004.

Fig. 9. Gospels of Priest John, Chil. 28, fol. 232v, Colophon, 1481

(photograph: Foundation of the Holy Monastery Hilandar)

Сл. 9. Четворојеванђеље попа Јована, Хил. 28, л. 232v, запис, 1481

(фотографија: Задужбина Светог манастира Хиландара)

of relics, which were later to be grouped into one large unit, must have served as an ideological and religious support of the members of the Branković house who aimed to restore their lost realm. Consequently, the neomartyrs were perfect role models of how to resist islamisation.⁵³ In that sense, the pectoral cross positioned on the axis of the reliquary stands out as an especially important insignia that must have been in the possession of the leading members of the Branković dynasty, most probably Despot Vuk himself. Therefore, the relics of neomartyrs and the pectoral cross could be seen as reliable clues for tracing the ideological platform of Despot Vuk. As such, these can help with the understanding of the rarely mentioned colophon from the Gospels of the priest John, illuminated in 1481, now in the library of the Hilandar Monastery, which mentions Despot Vuk as a ruler in the traditional manner (fig. 9).⁵⁴ For the sake of precision, this inscription is here given an updated reading:

ВѢ СЛАВѢ ИЖЕ ВѢ ТРО(Н)ЦИ БЛАГОУСѢ(Ь)СТ(Ь)НО СЛАВНОМОУ
ГОСПОДОУ НАШЕМОУ І(СОУ)СОУ Х(РН)С(ТО)У : ВѢ ЛѢТ(О) ШЦПФ : СЛПНСА
СЕ СІА КНИГА ВѢ Д(Ь)НИ БЛАГОУСѢ(Ь)СТНОВАГО И ХР(Н)СТОУБНОВАГО
ГОСПОДИНА ДЕСПОТА ВЪКА · ТОГДА БЛА(А)Д(Ы)ЧСТВЮЮЩЕ
НОВОУС(КѢ)ЩЕНОМУ МНТРОПОЛИТОУ БЕЛГРАДЦКОМУ КУР(Ь)
ФНЛОФЕЮ И СЪПНСА Ю ПОПЪ ІОАНЪ ГОСПОДІЕ И О(ТЬ)ЦИ И БРАТІЕ
МОЮ ВН КОГДО ДОНДЕ СІА КНИГА ЧѢТѢ СПРАВЛЯЮЩЕ АЩЕ САМ
ЧТО И СЪГРѢШНА БИ НИКТО БО КС(ТЬ) БЕЗ(Ь) ГРѢХА ТѢКМО ЕДИНЬ
Б(О)ГЪ СИЦЕ ОБРѢТОХ ВЪ ИЗВОДѢ : СЛА(А)ВА СВѢРШНТЕЛЮ БО(Г)ОУ
О(ТЬ)ЦОУ И С(Н)У И С(ВѢ)ТОМУ Д(Х)ХОУ Н(Ь)ІНІА И ПР(Н)СНО И
ВѢ ВѢКЫ ВѢКОМЪ АМІНЬ

The fact that the pectoral cross has mounts with fragments of relics on all four arms, which were set by a Western educated goldsmith, does not contradict the previous suggestions. It has already been shown that this master was engaged during the life of Despot Vuk because he was the one who had applied the caption on the rim of the panagiaron.⁵⁵ There is one more important, hitherto overlooked, piece of evidence that

⁵³ Cf. E. A. Zachariadou, *The Neomartyr's Message*, 51–63.

⁵⁴ For the manuscript and the colophon, see Д. Богдановић, *Кашлої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 62, бр. 28. Note that the index of personal names in this catalogue gives an erroneous entry for Despot Vuk Grgurević Branković as Despot Vuk Lazarević, the son of Prince Lazar, who never had a despotic title, cf. *Ibid.*, 297.

⁵⁵ Б. Цветковић, *Трсајски реликвијар*, 85; Исти, *Панаџијар десѡишце*, 127, сл. 7.

this craftsman worked for both Vuk and Barbara. One characteristic mark of his script incised on the frames is a special, rare form of the Cyrillic letter “n”, as in the reproduced captions on separate relics of Saint Apostle Andrew (fig. 8.1), Saint Ignatius Theophorus (fig. 8.2), and Saint John Chrysostom (fig. 8.4). This letter also appears on the tiny capsule with the relic of Saint Anastasia, set on one of the arms of the pectoral cross (fig. 8.3). An identical form of this letter features in the royal seal of Despot Vuk on one of his preserved charters (fig. 8.5),⁵⁶ and these matches shed new light on the dynamism of the relic collection assembled in the Tersatto reliquary.

Further research of the reliquary should address these raised issues in more detail, especially with regard to the scarcity of historical sources on Despot Vuk and

his disputed political platform in the attempt to restore the Serbian realm, previously lost to the Ottomans.⁵⁷ As far as the present results of analysis of relics and the pectoral cross have disclosed, the Tersatto reliquary could become a reliable set of evidence for a more nuanced appreciation of its patronage, which means that it may be possible for Despot Vuk to finally be brought out of the shadows.

Acknowledgments

This paper was written as part of a research project of the Institute for Balkan Studies, SASA, no. 177003, supported by the Ministry of Science of the Republic of Serbia, and presents partial results of research obtained during the 2015 summer fellowship at Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., USA.

⁵⁶ Photograph of the seal was provided courtesy of the Hungarian National Archives, Budapest.

⁵⁷ With reference to previous scholarship, see М. Васиљевић, *Позносредњовековни култови светих на територији централној Балкана*, докторска дисертација, Београд 2018, 97–100.

Бранислав Цветковић

Завичајни музеј Јагодина

**Надгрудни крст са Трсатског реликвијара у светлу хронологије:
династија Бранковића, мошти новомученика и деспот Вук**

Реликвијар из ризнице фрањевачког самостана на Трса-ту јединствен је по томе што га чини велики број посебно окованих носача моштију, различитог формата, који су заједно с једним напрсним крстом, енколпионом и панагијаром повезани мрежом симболичних грана од позлаћеног сребра. Пошто између окованих носача постоје велике разлике у облицима и начину израде, њихове техничке и стилске карактеристике показују да су их извела петорица различитих гравера. Језичке и палеографске особености натписа на оковима представљају чврсту основу за успостављање хронологије саставних делова реликвијара, што омогућава утврђивање историјског контекста настајања збирке реликвија у поседу владарске породице Бранковића. Типолошка анализа пекторалног крста од јасписа (одабрани материјал, начин обраде и многобројне аналогije из светогорских, новгородских, кијевских, херсонских али и балканских збирки) потврђује да тај предмет личне побожности припада времену које знатно претходи

формирању реликвијара као целине. Испитивање епиграфике на оковима, изведеним према византијским обрасцима, датује један део носача моштију у период око 1400. године, а други део у седму или осму деценију 14. века, те се на основу тога сматра да су припадали ранијим генерацијама Бранковића. Натписи на панагијару и окову с моштима св. Ане, као и они с одликама икавице, потичу из девете деценије 15. века, а носач моштију св. Теодора Новог, једини с натписом на грчком језику, припада самом почетку 15. века. Овај светитељ новомученик, страдао 1350/60. године, представља кључ за утврђивање идентитета и неких других светитеља из категорије оних чије се мошти налазе на Трсатском реликвијару, као што је и свети Михаило мученик, пострадао почетком 14. века, што баца ново светло на садржај дела реликвија и представља корпус свежих изворних података који би могли да пруже нов поглед на улогу моштију новомученика у оквиру политичке теорије последњих српских деспота.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904(497.11)"04/14"(082)

902/904(4)"04/14"(082)

902.3(082)

012 Поповић М.

СВЕТ средњовековних утврђења, градова и манастира :
омаж Марку Поповићу = The Medieval World of Fortresses,
Towns and Monasteries : homage to Marko Popović / уред-
ници Вујадин Иванишевић, Весна Бикић, Иван Бугарски.
– Београд : Археолошки институт : Омладинско позориште
Дадов = Belgrade : Institute of Archaeology : Youth theatre
Dadov, 2021 (Београд : Бирограф). – 359 стр. : илустр. ; 28
см. – (Посебна издања / Археолошки институт ; бр. 74)

Радови на срп. и енгл. језику. – Текст ћир. и лат. – Слика М.
Поповића. – Тираж 500. – Стр. 10–13: Омаж Марку Попо-
вићу / Уредници. – Напомене и библиографске референце
уз радове. – Резимеи на више језика.

ISBN 978-86-6439-057-6 (АИ)

1. Иванишевић, Вујадин, 1958– [urednik] 2. Бикић, Весна,
1963– [urednik] 3. Бугарски, Иван, 1975– [urednik]
а) Поповић, Марко (1944–2020) – Биобиблиографије б)
Археолошка налазишта – Србија – Средњи век – Зборници
в) Археолошки налази – Србија – Средњи век – Зборници
г) Археолошка налазишта – Европа – Средњи век – Зборни-
ци д) Археолошки налази – Европа – Средњи век – Зборни-
ци ђ) Археолошка истраживања – Зборници

COBISS.SR-ID 30560009

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, БЕОГРАД
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY, BELGRADE

DADOV
Omladinsko pozorište

ГРАД БЕОГРАД – Омладинско позориште ДАДОВ
THE CITY OF BELGRADE – Youth theatre DADOV

